

ÉLŐ NYELV

Változó tájszótárak — változatlan megítélés

A Magyar Nyelv XCII. kötetében (1996: 215—8) „Három tájszótárról” címmel (HÁZI ALBERT „Okányi tájszótár”, NAGY GÉZA „Bodrogközi tájszótár” és SILLING ISTVÁN „Kupuszinai tájszótár” című munkájáról), legutóbb pedig, a XCVIII. évfolyamában (2002: 147—54), „Változó szókészlet — változatlan tájszótárak” címmel figyelemre méltó bírálat jelent meg három további tájszótárról, „A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára” (KárpSz.), a „Hosszúhetényi szótár” (HhSz.) és a „Koppany menti tájszótár” című (KmTsz.) kiadványokról; mindkettő HEGEDŰS ATTILA tollából. A két ismertetés között — objektív okokból is — bizonyos hasonlóságot vélek fölfedezni, ezért utalok vissza a hat évvel ezelőtti recenzióra. Válaszra azonban elsősorban — tagadhatatlanul — az utóbbi ösztönöz, s így inkább az itt szóba került tájszótárakat érintem. Közülük a LIZANEC PÉTER szer-

kesztésében készült KárpSz.-at — sajnos — nem volt módomban megismerni, DALLOS NÁNDOR és PESTI JÁNOS HhSz.-át viszont annál alaposabban, hiszen recenziót is írtam róla (Nyr. 2001: 261—4).

Ezek a kiadványok nemcsak azért kerülhettek egymás mellé HEGEDŰS írásában, mert mind-egyikük szinte egy időben — egy-két évvel ezelőtt — jelent meg, hanem bizonyosan amiatt is, hogy szerinte majdnem ugyanazon vagy nagyrészt hasonló hibák jellemzik őket. A szerző főképpen abban lát közöttük kisebb-nagyobb különbséget, hogy a bennük levő hiányosságok milyen mértékűek, vagy esetenként ezek a lexikográfia mely részletkérdésére terjednek ki, és a szótár-szerkesztés milyen szempontjainak nem felelnek meg. Cikkében a szóban forgó tájszótárak közös vonásának tűnik továbbá az is, hogy szerinte alig vannak bennük olyan értékek, amelyek a magyar nyelvészet (elsősorban a dialektológia vagy egyéb nyelvészeti tudományágak) és esetleg más szakterületek (pl. a néprajz) számára is hasznosíthatók volnának.

A (nagyon) figyelmes olvasó azért megállapíthatja, hogy e tájszótárak egyike-másika bizonyos szempontból — legalább egy-egy (rövidke) megjegyzés, észrevétel erejéig — elismerésben is részesül. A dicsérettel azonban — a hat évvel ezelőtti ismertetéséhez hasonlóan — a recenzens most is igen szűkmarkúan bánik, mégpedig valószínűleg azért, mert kiemelésre méltó értéke(ke)t nemigen talált (esetleg nem vett észre, talán nem is nagyon keresett) bennük, vagy a jobbítás szándékától vezérelve csak azt tartotta fontosnak, hogy a három kiadvány hibáiból okuljanak a későbbiekben elkészülő tájszótárak szerzői. (Jó volna, ha többen is lennének ilyenek.) Az utóbbi szempont kétségtelenül nagyon fontos: okos, hozzáértő bírálatból lehet és kell is okulnia minden kutatónak, így haladt s halad tovább mindenfajta tudomány.

Elismerem: az előzőekben kifejtett gondolatok meglehetősen közhelyszerűek, (a tudományos közvélemény szempontjából) látszólag nem érdemelnek különösebb figyelmet, igazán legföljebb a három tájszótár szerzőit érintik. Számukra lehet elszomorító, hogy a több évtizedes, szorgos munkával összegyűjtött anyag a recenzens véleménye szerint lexikográfiai és egyéb hibák miatt alig vagy nehezen hasznosítható, majdhogynem felhasználhatatlan.

Mint az érintettek egyike mégsem emiatt fogtam tollat, hiszen azon keseregni, amit már kijavítani úgysem lehet, vagy amit a bíráló akarva-akaratlanul figyelmen kívül hagyott, teljesen fölösleges. Sokkal inkább az a szemlélet(mód) készített írásra, amely túlmutat ezen a bírálaton, s amely aligha segíti a (bizonyos nyelvészeti irányzatok által amúgy sem elismert) dialektológiai kutatásainkat. Kitől várható el, hogy a különféle nyelvjárási kiadványok, köztük a tájszótárak hibáinak jogos és szükséges feltárása mellett rámutasson azok értékeire is? Aligha azoktól, akik — ilyen-olyan okokból — kézbe sem veszik őket. Természetes, hogy egy-egy kiadványról az adott szakterület művelőinek kell (lehetőleg elfogulatlan) véleményt formálniuk. Nem szerencsés, ha a bírálat nagyon egysíkú, ha a mű hibáinak és értékeinek bemutatása aránytalan. Hogyan lehetséges az, hogy ismertetésében a szerző a tájszótárakról szólva kb. 90 %-ban negatívumokat sorakoztat föl, s jó, ha írása — a terjedelmet tekintve — 5—10 %-ban tartalmaz elismerést vagy elismerésfélt is. Korántsem könnyű persze a jó arányokat megtalálni, de azért — igazságérzetünk valahogy ezt diktálja — törekedni kell rá. HEGEDŰS ATTILA mindkét recenzióját szemléletmódjában egyoldalúnak vélem, olyannak, amely a szóban forgó tájszótárak eredményeinek fölmutatására (valamilyen okból) alig fordított figyelmet. Mindkét írásának egésze azt sugallja az olvasónak, hogy az említett tájszótárak alig használhatók föl a kutatásban, eredményeik alig vannak, s ezek — egy-egy elejtett dicséretmorzsaként — jószerivel eltörpülnek a (talán föl is nagyított) hibák mellett. S ez bizony egy fiatalabb kutatónak akár kedvét is szeghetné.

Elfogultságomat természetesen elismerem, hiszen ennek jelen esetben két oka is van. Az egyik az, hogy oktató- és kutatómunkámban a dialektológia — pályám kezdetétől máig — mindig jelen volt, és sok örömet leltem benne, s ma is tudományos érdeklődésem középpontjában áll. Ezért szomorít el, ha e tárgykörrel kapcsolatban más nyelvészeti tudományzakok, irányzatok művelői részéről lekezelést tapasztalok. S ugyanezen okból tölt(ött) el mindig örömmel, ha külföldi (főleg németországi, ausztriai és svájci) tanulmányútjaimon ennek ellenkezőjét, a dialektológiai kutató-

sok megbecsülését, elismerését érzel(t)em. Elfogultságom másik oka pedig az, hogy a bírált kiadványok közül egyiknek a szerzője vagyok. Hogy egy-egy tájszótár anyagának összegyűjtése (esetenként még a megjelentetése is) milyen sok időt, energiát igényel, arról ugyan a szakirodalomból mindenkinek lehetnek ismeretei; de ezt az tudja csak igazán, aki esetleg egy-két évtizeden keresztül szorgos munkával szavanként, kifejezéseként jegyezte föl, mentette egy-egy nyelvjárás pusztulásra ítélt szókincsét, s ehhez esetleg még végigjárta a kiadáshoz szükséges anyagi támogatás megszerzésének rögfős útját is. Mindezt vagy ennek egy részét saját tapasztalatából nagyrészt a recenzió is tudhatja. Természetesen mindezek ellenére nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy e kiadvány(ok) hibáit szóvá tegye.

Ami a KmTsz.-ra vonatkozó nyomdahibákat és a szótárszerkesztési kifogások egy részét (pl. az utalásokat, a lexikográfiai következetlenségeket) illeti, elismerem, hogy a bírálónak ebben igaza van. Erre bizony nagyobb gondot kellett volna fordítanom, mégpedig legalább annyira, amennyire ő tette a különféle hibák keresésében, felsorakoztatásában. Ritkán lehet ilyen gondosan összeállított, szinte aggályosan precíz recenziót olvasni, mint az övé. Sokan — jómagam mindig — beleesünk abba a hibába, hogy recenzióként a dolog könnyebb végét fogjuk meg: a mű érdemeit, jelentőségét, felhasználhatóságát hangsúlyozzuk, ezeket mutatjuk be részletesen, esetleg sok példával is, s csak azután említjük meg — gyakran csupán vázlatosan — a kiadvány különböző hiányosságait.

HEGEDŰS ATTILA nem ezt az utat járta, a nehezebb megoldást, a valószínűleg időigényesebb eljárást választotta. Nem is igen talállok magyarázatot arra: hogyan fordulhatott elő, hogy a HhSz. gyűjtőjének, DALLOS NÁNDORNAK a neve DALLOS JÁNOSKÉNT szerepel írásában. Az általa felsorolt nyomdahibák mindegyike valóban az, s ez a „lexikográfiai szakszerűtlenségek” nagy részére is igaz. Az egyes tájszók szociális érvényét, társadalmi elterjedtségét érintő fejtegetésével (MNY. 2002: 153) azonban — főképpen a KmTsz.-ral kapcsolatban — nem tudok egyetérteni, mégpedig azon érvelésem alapján, melyet a bevezetésében részletesen taglaltam (10), amit itt nem ismétel meg. De jó-részt ugyanezt mondhatom a HhSz.-ra vonatkozóan is, amelynek szóanyagát DALLOS NÁNDOR az 1940-es évek végén kezdte gyűjteni, s ezt a munkát évtizedeken át folytatta. A szótár szerkesztési munkálataira viszont csak ötven évvel később (1998-ban) került sor. A szerkesztéssel megbízott PESTI JÁNOS minden egyes tájszó társadalmi elterjedtségének megállapítására nem vállalkozhatott, ezt csak részben tudta megtenni, hiszen az adatok följegyzése több évtizedig tartott, ezenkívül neki a kiegészítő gyűjtést és a teljes szóanyag helyszíni ellenőrzését is el kellett végeznie, amint arról a HhSz. bevezető fejezeteiben szó esik, s közben természetesen a tájszótár mielőbbi megjelentetéséről sem feledkezhetett meg. Talán HEGEDŰS ATTILA számára is tanulságos lehet, hogy a bíráló megjegyzéseket sokkal megfontoltabban kell(ene) megfogalmaznia. Nemcsak a nyomdahibák és egyéb kifogások gyűjtésében tanácsos körültekintően eljárni, hanem azoknak a körülményeknek, szempontoknak a figyelembevételében is, melyeket az egyes tájszótárak szerzői, szerkesztői kifejtének. Lehet, hogy ezek nem mentik a különféle hibákat, hiányosságokat, de valamennyire azért magyarázhatják. Az szerintem is vitathatatlan, hogy jól kidolgozott lexikográfiai és lexikológiai szempontokra és ezeknek felhasználására természetesen szükség van. Nem fogadhatom el viszont azt, hogy e szempontoknak valamilyen okból kevésbé széles körű és következetes alkalmazása nélkül a különböző tájszótárak (így pl. a KárpSz., a HhSz. és a KmTsz.) anyaga ne lenne használható. Jómagam például a HhSz.-at a népi szemléletmódnak a tájszavakban való tükröződését vizsgáló egyik tanulmányomhoz (vö. IV. Dialektológiai szimpozion. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Kiadványai V. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN, GUTTMANN MIKLÓS. Szombathely, 2002. 19—27) eredményesen tudtam fölhasználni. Sajnálatos, hogy a bírált tájszótárak leletmentő értékének fontosságáról HEGEDŰS ATTILA mintha kissé megfélemedett volna. Erről a következőképpen vélekedik: „Menteni kell, ez igaz. Veszélyesnek érzem azonban ezt a felfogást akkor, ha kizárólagossá válik, ha a nemes szándék mintegy védőköpenyként ráborul a műre, s ha a mű ettől már-már bírálhatatlanná lesz. Ha ugyanis a mentés csupán jobb-rosszabb regisztrációt jelent, a tájszótár nem lesz egyéb régiségek gyűjteményénél, amely dokumentum ugyan egy eltűnő világról,

de mint adatbázis további felhasználásra alig alkalmas... A három tájszótár ebből a szempontból nem mutat egyértelműen pozitív képet” (MNY. 1996: 216). Ezt a véleményt nagyrészt meggyőzőnek tartom, de a Bodroghközi tájszótárral kapcsolatban nem tudom elfogadni. (Sajnos a Kupuszinai tájszótárt és az Okányi tájszótárt nem ismerem.) Mindnyájan tudjuk: a magyar falu életében — különösen az utóbbi négy-öt évtizedben — olyan nagymértékű gazdasági-társadalmi változás ment végbe, amelynek következtében a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód szökincse erőteljesen visszaszorult. Ezért nagyon is érthető, hogy tájszótáraink a leletmentés igényével készültek. Senki sem hiheti, hogy akár egyetlen olyan szerző is van, akinek „leletfeltű nekibuzdulását” (MNY. 2002: 149), több évtizedig tartó anyaggyűjtését — a szótárírás szabályainak megtanulása helyett — az a cél motiválta volna, hogy e nemes szándékával „mintegy védőköpenyként” elfedje munkájának különféle hibáit, hiányosságait. Nem hiszem, hogy e tájszótárak közül bármelyik is csupán régiségek gyűjteménye, egy letűnő világ olyan dokumentuma volna, amely „mint adatbázis további felhasználásra alig alkalmas”. Úgy gondolom egyébként, hogy például fonetikai, szótárszerkesztési és nyomdahibák ellenére — bizonyos korlátokkal ugyan — a szakemberek azért használni tudják tájszótárainkat. Örvendetes, hogy jól kidolgozott lexikográfiai és lexikológiai szempontjaink egy ideje már vannak. De vajon lesznek-e még olyan nyelvjáráskutatók, akik újabb tájszótárak készítésére vállalkoznak? (Én csupán két készülő tájszótárról tudok.) A jövőt tekintve pedig nagyon lényeges kérdés: vannak-e, tevékenykednek-e még napjainkban olyan fiatal nyelvjáráskutatók, akik — lemondva a nyelvészet más ágaiban kevesebb energiával, könnyebben elérhető sikerekről — évtizedeken át, kitartó, következetes munkával gyűjtik majd újabb tájszótárak anyagát? Én mindössze egyetlen fiatalabb kollégáról tudok, s nagyon örülnék, ha kiderülne: sokkal többen folytatnak ilyen jellegű nyelvjárási anyaggyűjtést. Erre — sajnos — nem sok esélyt látok, hiszen dialektológiánk más magyar nyelvészeti tudományágakkal együtt utánpótlás gondokkal küszködik. Korunk világa, a gyors szakmai és munkahelyi sikerre törő szemléletmód — amint azt szűkebb és tágabb környezetemben egyaránt tapasztalom — aligha kedvez az időigényes, sok filológiai aprómunkával járó kutatásoknak.

Befejezésül olyan gondolatokat szeretnék fölvetni, amelyek szakmai szempontból nem érintik ugyan a fenteikben elmondottakat, csak annyiban függnek össze velük, hogy a KmTsz. kapcsán merültek föl bennem. (Valószínűnek tartom, hogy a másik öt tájszótár szerzőiben is fölmerülnek ezek, hiszen bizonyára érzelmileg mindegyikük hasonlóképpen kötődik gyűjtőterületéhez, mint jómagam.) A recenzens véleménye, kifogásai miatt különösebben nem bosszankodom. A szakmai közvélemény idővel úgyis helyére teszi, értéke szerint ítéli majd meg a KmTsz.-at a másik öt tájszótárral együtt. Ha valami bánt vagy bosszant a KmTsz.-ral kapcsolatban az az, hogy a feleségem neve — más okok mellett — korrektúra híján lemaradt a könyvről, amint azt a megjelenése után a Magyar Nyelv XCVII. évfolyamának 1. számában jeleztem (2001: 126).

Ezenkívül még egy, számomra nagyon zavaró tényező kapcsolódik a KmTsz.-hoz: kb. négy évig tartott, amíg több önkormányzat, intézmény — egy-két tízezer forintnyi — hozzájárulásából összegyűlt annyi pénz, hogy 2000 decemberében (egy, az év elején bizonyos okokból elúszott, majd az év végén váratlanul visszakapott — viszonylag nagyobb összegű — anyagi támogatással) nagy hirtelen megjelenhetett. Kiadását számtalan kérvény megírása, rengeteg utánjárás előzte meg, s — úgy érzem — ez annyi időt, energiát igényelt, amelyből egy-két tanulmány megírására is futotta volna. Hát igen! Egy latin mondás szerint a könyveknek is megvan a saját sorsuk. Ez azonban olykor a szerzőkre is hatással lehet. Jómagam például ezután jobban megfontolom, hogy próbálkozzam-e még könyv kiadásával. A közeljövőben két kisebb terjedelmű kiadványom lehetne ugyan, ezek nagyobbbrészt már el is készültek, de — okulva a KmTsz. körüli tapasztalataimból — alighanem megelőzsem majd azzal is, hogy inkább folyóiratban vagy évkönyvben publikálom őket.

S még egy gondolat a KmTsz. kapcsán! Ezt a recenziót olvasva úgy tűnhet, hogy szakmai szempontból rám nézve talán kedvezőtlen a KmTsz. megítélése. S ha ehhez hozzáteszem, hogy a honoráriumról a szerzők, sőt még a lektor is lemondtak, akkor még inkább az. S mégsem bántam

meg, hogy végre megjelenhetett, mert — a kiadását nem számítva — a vele kapcsolatos tevékenységem minden fázisában sok örömet leltem benne. A szülőfalumban folytatott mindenfajta anyaggyűjtés és feldolgozás ugyanis számomra kezdettől fogva nemcsak tudományos célú munka volt, hanem annál sokkal több is. A különböző nyelvjárási jelenségek, adatok közül egy-egy archaikus elemnek, szemléletes fordulatnak, nyelvi leleménynek az anyaggyűjtés során mint nyelvész mindig örülni tudtam, de mint embernek, lélekben nagykónyi lakosnak, egy-egy tájszó vagy szó-lás jóval több volt egy-egy nyelvi adatnál: földidézte s ma is földidézi bennem gyermekkorom vilá-gát, s a mindennapi létért a természettel és a társadalommal küszködő parasztember munkáját, erő-feszítéseit, nehézségeit, a paraszti létforma örömeit és gondjait egyaránt. Talán ugyanezt érzik, érezhetik mindazok a nagykónyiak, akik bele-beleolvasnak e tájszótárba, s akik közül — örömöm-re — nagyon sokan megvették egy-egy példányát. Ez is sokat jelent, hiszen a KmTsz. nemcsak a tudományos kutatás számára készült, hanem a fölnevelő szülőföldnek, a szűkebb pátriának is. A KmTsz. sok tájszava ugyanis több, mint értékes és érdekes jelentést hordozó, esetleg hangalakjá-ban is figyelemre méltó lexéma, hiszen a hozzá fűződő magyarázatból — bár nemegyszer csak nagyon halvány nyomokban — kirajzolódik az előttünk munkálkodó nemzedékek életmódja, sok-féle hagyománya, szokása, egy letűnt világ is.

SZABÓ JÓZSEF